

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЧІКУВАНЬ В НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Соціально-психологічні очікування є вельми складним феноменом наукового аналізу. Ця складність полягає у тому, що вони виступають предметом дослідження багатьох наук, зокрема: філософії, соціології, психології особистості, а також соціальної психології. Незважаючи на це соціально-психологічні очікування залишаються маловивченими, а їх понятійний апарат є недостатньо розробленим.

У науковій літературі ми зустрічаємо низку понять, які трактуються як тотожні з поняттям „соціально-психологічні очікування”, доповнюють його, вказують на типологію, виокремлюють певний аспект. Перерахуємо деякі з них: „очікування”, „соціальні очікування”, „сподівання”, „експектації”, „нормативні очікування”, „самоочікування”, „колективні очікування”, „рольові очікування”, „рефлексивні очікування”, „ймовірні очікування”, „латентні очікування” та багато інших.

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у теоретичному дослідженні соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці.

Одним із **важливих завдань** нашого дослідження є вивчення природи соціально-психологічних очікувань та здійснення становлення та розвитку досліджуваної проблеми.

Ґрунтовних наукових праць з проблеми соціально-психологічних очікувань, соціальних очікувань, експектацій ми зустрічаємо дуже мало. Зокрема, в зарубіжній літературі увагу привертає теорія ролей або інша її назва соціально-психологічна теорія символічного інтеракціонізму (G.Mead), теорія соціального научіння (J.Rotter), соціально-когнітивна теорія (A.Bandura), „Соціальна психологія” Т.Шибутані. Деякі аспекти проблеми

соціально-психологічних очікувань зачіпають Р.Хьюсман і Д.Хетфілд в „Чиннику справедливості”. Експектації як нормативні очікування розглядали такі зарубіжні науковці: J.Bagby, R.Darendorf, J.Gibbs, T.Parsons. У роботах деяких американських авторів простежується спроба з'ясувати очікування від директора з боку вчителів і батьків (K.Bedyel, H.Frederiksen, D.Griffits, J.Hemfild, B.Masson, D.Ramseyar).

Роботи пов'язані з вивченням соціальних очікувань по відношенню до керівника виробничого колективу: Б.О.Березін, Г.Д.Долинський, О.Г.Ковальов, В.О.Мараєв, В.М.Шубкін. Вивчали очікування вчителів стосовно керівника школи такі автори: В.Галецькі, З.Горак, М.Г.Захаров, О.Г.Ковальов, Ф.Лішка, Х.Сензіва, Е.І.Соловцова, В.Фрюсель, Т.Цінгілев.

Соціально-психологічні очікування в контексті соціальних цінностей і норм вивчали Г.М. Андреева, М.І.Бобнева, А.О.Ручка, Т.Parsons, Т.Shubytany. В учнівських колективах соціальним очікуванням, експектаціям, сподіванням приділяли увагу такі науковці як М.Й.Боришевський, Л.І.Гаврищак, Я.Л.Коломінський, Н.В.Кузьменко, С.Є.Кулачківська, О.Ю.Осадько, С.П.Тищенко. Очікування в теорії атрибутів в процесі сприймання людини людиною досліджувалися О.О.Бодальовим, Е.Н.Лінчевським. Соціально-психологічні очікування як компонент самосвідомості особистості вивчали: М.Й.Боришевський, Н.Й.Гуткіна, І.С.Кон, С.П.Тищенко, Т.Shubytany.

Мотиваційний компонент соціальних очікувань вивчав М.Л.Гомелаурі, на комунікативні особливості цієї проблеми звертали увагу О.О.Єршов, В.Р.Кисловська, О.А.Коновалова.

Соціальні очікування, експектації, на наш погляд, стають предметом активного дослідження ще з 60-х років ХХ сторіччя (М.Л.Гомелаурі, О.О.Єршов, J.Gibbs, Т.Shubytany та ін.) Виокремимо періоди, коли увага до цієї проблеми була найбільшою:

I період (середина 70-х років ХХ ст.) – праці таких науковців як М.І.Бобнева, Г.Д.Долинський, А.О.Ручка, С.П.Тищенко.

II період (80-ті – 90-ті роки ХХ ст.) – праці науковців

М.Й.Боришевського, Л.І.Гавришак, Н.Й.Гуткіної, Е.Н.Лінчевського.

III період (кінець 90-х років XX ст. – початок XXI ст.) – праці науковців М.Й.Боришевського, Н.В.Кузьменко, Я.Л.Коломінського, О.А.Коновалової, С.П.Тищенко.

У філософському енциклопедичному словнику [16] соціальні очікування – суб’єктивні орієнтації (сукупність соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, оцінок, переконань, намірів тощо), які поділяють члени соціальної групи або суспільства взагалі, стосовно подій, що мають відбутися, і забезпечують (суб’єктивні орієнтації) пізнавальну, емоційну і поведінкову готовність індивідів до цих подій. Соціальні очікування можуть використовуватися для опису взаємозв’язків між функціонуванням соціальних систем і діяльністю індивідів, що належить до цієї системи. Підкріплення і розповсюдження одержують завдяки комунікації і взаємодії, але в окремих випадках можуть одержати поширення і соціальні очікування, що неадекватні реальності.

Стосовно стійких малих груп зауважимо, що соціальні очікування відображають об’єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного члена очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі загальної діяльності. Якщо його поведінка не відповідає соціальним очікуванням, це викликає відповідну реакцію членів групи – соціальні санкції. Таким чином, кожен член спільної діяльності повинен орієнтуватися не тільки і не стільки на дії інших членів, скільки на їх очікування певних дій з його боку [16,с.454-455].

У словнику з соціальної педагогіки [14] під соціальними очікуваннями розуміють вимоги, які пред’являє навколишнє середовище індивіду стосовно його дій, думок і почуттів, що мають місце в тій чи іншій ситуації. Соціальні очікування виступають як неформальні санкції, що впорядковують взаємодію людей стосовно неписаних правил, міжособистісних ролей і прийнятих норм і способів спілкування [14,с.181].

Розглянемо термін „експектація” та з’ясуємо його змістові

характеристики. Термін „експектація” походить від лат. „expecto” – „чекаю” і відображає одну із сторін міжособистісних стосунків індивіда у групі – очікування чогось, когось.

У філософському словнику за редакцією В.І.Шинкарука [17] експектація [від лат. „ex(s)pectatio” – „чекання”] – поняття соціально-психологічної теорії, яким позначають очікування певного способу вербальної (словесної) і реальної поведінки індивіда в малій групі. Характер соціальних очікувань визначається груповими нормами. У процесі міжособистісного спілкування соціальні очікування набувають характеру мотивів поведінки. Система експектацій, зафіксована в свідомості індивіда, перетворюється на одну із центральних ланок його ціннісної орієнтації. Звертається увага на те, що мотиваційний вплив експектацій зростає в процесі становлення особи. Експектації, як один з регуляторів групової взаємодії, забезпечують можливість пристосування індивіда до інших членів групи і зумовлюють стабільність групи [17,с.165].

Термін „експектації” походить з англ. „expectation”, що означає „очікування”, на відміну від „expectancy” – „ймовірне очікування”, але „wait” – „очікування” також, та в розумінні чекання когось або чогось. Експектація – це активне очікування, його називають ще нормативним очікуванням на відміну від двох наступних. Ймовірне очікування – це прогнозування, яке носить, як і чекання когось чи чогось, пасивний характер. Ймовірне очікування (expectancy) в теорії Дж. Роттера – віра людини в те, що певне підкріплення буде мати місце в залежності від специфічної поведінки в специфічній ситуації.

Терміни „соціальні очікування”, „соціально-психологічні очікування”, „експектації”, „сподівання” мають місце у значному переліку зарубіжних соціально-психологічних теорій [19], [20], [21], [22], [23].

Теорія ролей або соціально-психологічна теорія символічного інтеракціонізму (G.Mead) розглядає особистість з точки зору її соціальних ролей. Соціальні ролі розглядаються в трьох аспектах: 1) в соціологічному –

як система рольових очікувань, тобто суспільством задана модель ролі, яка має велике значення для формування особистості і опанування нею соціальних ролей; 2) в соціально-психологічному – як виконання ролі і реалізація міжособистісної взаємодії; 3) в психологічному – як внутрішня або уявна роль, що не завжди реалізується в рольовій поведінці, але певним чином на неї впливає. Рольовий механізм особистості становить єдність цих трьох аспектів.

Соціальні рольові очікування (експектації) виступають провідним компонентом, який визначає поведінку людини, за що концепція інтеракціонізму одержала назву „соціальний біхевіоризм”.

Послідовники цієї теорії зазначають, що „прийняття ролі іншого”, тобто уявлення себе на місці партнера, з яким відбувається взаємодія, а також розуміння його рольової поведінки, є одним із вихідних положень теорії інтеракціонізму. При цьому людина приводить свої експектації у відповідність з соціальними ролями „значущого іншого”.

У теорії ролей соціальні очікування хоч і є провідною категорією, але розглянуті з позицій соціологічної теорії, що, звичайно, не розкриває їхнього психологічного змісту та соціально-психологічних детермінант [12], [21].

У теорії соціального научіння з допомогою категорії „очікування”, „локус контролю” („locus of control”, Rotter) та інших, автор описує соціальну поведінку особистості. Очікування відносяться до суб’єктивної ймовірності того, що певне підкріплення буде спостерігатися в поведінці в подібних ситуаціях. Стабільне очікування, генералізоване на базі досвіду, пояснює стійкість і цілісність особистості. Дж.Роттер виокремлює очікування, властиві для однієї ситуації, так звані специфічні очікування, і очікування більш загальні і прийнятні до низки ситуацій, тобто генералізовані очікування. Останні відображають досвід різних ситуацій.

Слід зазначити, що базове поняття генералізованого очікування в теорії соціального научіння – інтернально-екстернальний локус контролю, що передбачає опис того, в якій мірі особистість вважає себе активним

суб'єктом власної діяльності і свого життя, а в якій – пасивним об'єктом дій інших людей і обставин [12], [23].

Інший необіхевіорист А.Бандура, родоначальник соціально-когнітивної теорії, що пов'язує високу самоефективність особистості з очікуванням успіху, що звичайно спонукає до позитивних результатів і сприяє самоповазі останньої. І, навпаки, низька самоефективність, пов'язана з очікуванням невдачі, спонукає до невдачі і таким чином знижує самоповагу. Особистість, котра вважає себе нездатною долати труднощі, зосереджує значну увагу на своїх недоліках і займає пасивну позицію, що їй породжує власну некомпетентність. Особистість, яка усвідомлює себе самоефективною, мисленно уявляє собі вдалий сценарій перебігу подій. Це дає змогу забезпечувати позитивні орієнтири організації власної поведінки і можливість свідомо продумувати варіанти успішних дій [12], [20].

Таким чином, очікування успіху та очікування невдачі в концепції А.Бандури є своєрідним програмуванням або, можна сказати, налаштуванням особистості на результат.

Вище згадані теорії окреслюють природу очікувань з позицій інтеракціонізму і необіхевіоризму з притаманним американській психології прагматизмом, що не дало нам змоги збагнути соціально-психологічний зміст очікувань.

Т.Шибутані в своїй роботі „Соціальна психологія” [19], розкриваючи структуру організованих груп, вказує на те, що різноманітні прагнення учасників групової взаємодії об'єднуються в систему взаємних очікувань-вимог, експектацій. Ці очікування інституалізуються і перетворюються в процедури, за допомогою яких здійснюється керівництво контактами, стосунками, взаєминами у групі. Роль формалізації експектацій свідчить про те, наскільки міцно сформовані шаблони діяльності і наскільки очікування вимог членів групи один стосовно одного трансформовані в норми взаємодії. Група не може ефективно взаємодіяти, якщо її члени не знають, чого можна і чого не варто чекати один від одного. Тільки за умови оптимальної

розвиненості соціально-психологічних очікувань, зусилля окремих індивідів можна організувати й спрямувати в потрібне русло. Коли узгоджені дії порушуються, то порушники групових норм прагнуть виправдати себе, а інші індивіди висловлюють незадоволення, виходячи з власних очікувань, сподівань. Індивід починає замислюватися над тими передумовами, що лежать в основі його взаємин з оточуючими тільки тоді, коли відбувається щось неочікуване, несподіване [19,с.44].

На базі своїх очікувань, ролей і очікувань значущих інших ми взмозі адекватно будувати та координувати свою діяльність. Т.Шибутані зазначає: „Стандартизація таких експектацій – те, що робить кооперацію можливою серед незнайомих людей [19,с.49]”. Невдачі в спільній діяльності будуть залежати від сумісності експектацій членів групи.

Кожна людина формує свій образ „Я” – іншими словами кажучи, вона може уявити собі, як вона виглядає в очах інших людей, і, таким чином перевірити, з точки зору інших учасників взаємодії, все, що вона збирається робити. Особиста відповідальність фіксується людиною в той момент, зауважує Т.Шибутані, коли вона уявляє собі, чого чекають від неї інші учасники взаємодії. Лінії дій окремих індивідів взаємно притираються, узгоджуються одна до одної, оскільки кожен може прийняти роль іншого, коли формує образ „Я”. Уявна позиція дозволяє здійснювати пристосування та адаптування до членів взаємодії, згідно їх намірів та експектацій [19,с.82].

Деякі явища, події можуть володіти високою мірою узгодженості очікувань, з якими кожен підходить до даного об’єкта, враховуючи ймовірні реакції інших людей. Людина очікує мовчазного схвалення, коли діє згідно обрядів, звичаїв, норм, якщо при цьому вона чимось жертвує, і осуду або негативних санкцій, коли вона порушує обряди, норми. Ці експектації є частиною її орієнтації стосовно об’єкта. Варто відмітити, що людські вчинки – соціальні не тільки тому, що вони викликають реакцію інших людей, а тому, що очікувані реакції інших людей включені в дійову організацію поведінки [19,с.106].

Аналізуючи соціальні цінності і норми, А.О.Ручка [13] вказує, що в експектаціях людей виражаються ціннісно-нормативні регулятиви, котрі виступають вихідними елементами так званої „ціннісно-нормативної” моделі суспільства. Далі він приводить характеристику теорії цінностей Р.Перрі, яка стверджує, що людина живе і діє в світлі очікувань – це рушійні очікування; стосовно об’єкта вони є носіями прогнозованого інтересу, уваги, а цінність – їхня функція. Тільки в контексті інтересу об’єкт може бути бажаним, відторгнутим, ізольованим тощо [13,с.72].

Т.Парсонс в своїй книзі „Структура соціальної дії” [22] вказує, що діючий індивід в певній ситуації не тільки реально реагує на стимули ситуації, але і розвиває стосовно них власну систему очікувань: значна частина цих очікувань зводиться до ймовірної реакції „іншого” на можливі дії „Я”. Ця реакція передбачається зарані й таким чином впливає на власні вибори „Я”. Далі Т.Парсонс зазначає: що в рольових очікуваннях, ролях, інститутах втілена система культури суспільства. Не ідеал, а норма дозволяє досягти мети діючому індивіду, який, орієнтуючись на неї, оцінює вчинки та очікування іншого.

Дж.Джібс, розкриваючи зміст соціальних норм, вводить категорію “колективних очікувань”. Під „колективними очікуваннями” він розуміє уявлення членів спільноти стосовно того, як „дехто” (соціально визначений індивід – І.П.) повинен поводитись в залежності від поведінки інших людей в тій чи іншій ситуації. Він пов’язує відносність цього критерію як з невизначеністю припущення про те, яким чином буде поводитись інший індивід (прогностична невизначеність), так і з діапазоном допустимих варіантів [1,с.166-167].

Категорії „колективні очікування” і взагалі „очікування” надзвичайно часто використовуються в соціології для визначення і розкриття змісту норм. У цьому контексті особливий інтерес представляє робота Р.Дарендорфа.

При розробці теорії ролей і концепції „homo sociologicus” – моделі людини в соціології – Р.Дарендорф часто використовує категорії „норм” і

„очікувань”. Взагалі, взарубіжній соціології, особливо після появи робіт Т.Парсонса, сама категорія „соціальних норм” тісно пов’язана з категорією „рольових очікувань”.

В основі концепції Р.Дарендорфа лежить, фактично, зближення, якщо не уподібнення, „регулятивної поведінки” з поведінкою „очікуваною”. Правова система розглядається як „агрегат санкцій”, з допомогою яких суспільство гарантує збереження обов’язкових рольових очікувань. Ці обов’язкові і належні очікування є, за Р.Дарендорфом, „ядром ролі”. В основі управління соціальною поведінкою лежить, таким чином, механізм „обов’язкового очікування”.

Отже можна стверджувати, що в зв’язку з визначенням уявлень носіїв рольових позицій про ті чи інші очікування, пов’язані з їх рольовою поведінкою, виникає категорія норм. У роботі Р.Дарендорфа можна помітити, що рольові очікування й норми виступають то як незалежні змінні, то як залежні. Тобто можуть одна одну замінювати та доповнювати. Стосовно можливих рольових очікувань, як вважає Р.Дарендорф, думки і їх узгодженість у групі – хибні джерела інформації, а спиратися слід тільки на встановлені в групі норми, звички, прецеденти [1,с.168-169].

Р.Хьюсман і Дж.Хетфілд, торкаючись проблеми латентних очікувань, вказують, що вони знаходяться далеко за межами свідомості. Але внутрішні приховані очікування суттєво впливають на поведінку людей. Тому, не усвідомлюючи свої очікування, члени взаємодії не дають змоги іншим зрозуміти їх і при цьому ускладнюють взаєморозуміння. Руйнувати взаємини може не тільки розходження людей в їх оцінках та судженнях, а також розходження в очікуваннях партнерів щодо майбутнього перебігу подій.

Ще одна доволі важлива ознака очікувань полягає у тому, що і латентні неусвідомлені очікування впливають на розвиток стосунків. Тому наявність негативних очікувань безумовно шкодить налагодженню та розвитку взаємин. У той же час позитивні очікування володіють значним потенціалом гармонізації людських взаємин. Автори вважають, що позитивні очікування

означають не що інше, як програмування в свідомості людей свого роду пророцтва, яке здатне здійснюватися само по собі. Негативні очікування, навпаки, підштовхують людину до погіршення поведінки і спонукають до прояву агресивності. Сама ідея, що наші очікування можуть впливати на поведінку людей, які знаходяться у контактній взаємодії, існує вже багато віків як ефект Пігмаліона.

Можна зробити висновок, що автори закликають зосереджувати більшу увагу на усвідомленні та аналізі як власних очікувань, так і очікувань партнера. Треба прагнути не тільки до точності очікувань, але й проявляти оптимізм під час їх побудови і уникати песимізму. Очікування, як позитивні, так і негативні, можуть діяти за принципом „самореалізуючихся пророчеств” [18,с.61].

Оптимістична і песимістична спрямованість очікувань в роботі Р.Хьюсмана і Дж.Хетфілда перегукується із очікуваннями успіху та невдачі в концепції А.Бандури, що наголошує на елементі програмування в цих теоріях та їхньому прагматичному корінні.

Г.Д.Долинський [5] в дослідженні соціально-психологічних особливостей рольових очікувань виходить з того, що рольові очікування або очікування виконавця конкретної соціальної ролі розглядає в двох аспектах - соціальному та соціально-психологічному. У соціально-психологічному аспекті рольові очікування – це уявлення, поняття й настановлення, які склалися в членів групи – виконавців різних ролей, стосовно вимог, що пред’являються до даної ролі та особистості, яка виконує цю роль. Соціальні очікування, в основі яких лежать економічні, політичні, моральні і навіть ідеологічні чинники, що панують в даному суспільстві, виступають одним із головних джерел формування соціально-психологічних очікувань.

М.Й.Боришевський, досліджуючи розвиток саморегуляції поведінки школярів, зосереджує увагу на соціально-психологічних очікуваннях, які є базовим психологічним механізмом саморегуляції поведінки поряд із самооцінкою, рівнем домагань, образом „Я” та оцінковими ставленнями.

Вчений зазначає, що немає в науковій літературі достатньо чітких уявлень про те, яким чином „спрацьовує самооцінка в якості соціально-психологічних очікувань”, завдяки чому забезпечується виконання певних функцій в процесі очікуваної поведінки або ж, навпаки, гальмує цей процес, перешкоджає його ефективному просуванню. Соціально-психологічні очікування – це не просто поєднання самосвідомості особистості і соціального оточення, а набагато складніший феномен із специфічним предметом та об’єктом дослідження [2,с.26-27].

Далі автор підкреслює, що “завдяки соціально-психологічним очікуванням, процес самореалізації поведінки стає детермінованим не тільки тими внутрішніми утвореннями, що в інтегративній формі складають структуру самосвідомості особистості, а й тим реальним досвідом спілкування, взаємодії з оточуючими, в процесі яких очікування підлягають соціальній апробації [3,с.28]”.

С.П.Тищенко дослідила особистісні сподівання як форму прояву самосвідомості [15]. У Новому тлумачному словнику української мови [11] „сподіватися” – чекати кого-небудь, що-небудь; дождити; очікувати. Тлумачення ж експектацій та очікувань ми не знаходимо. Таким чином „сподівання” та „очікування” ми вважаємо тотожними за змістом. На думку авторки особистісні соціальні сподівання відображають один із механізмів, що сприяє перетворенню зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки. Ці сподівання, на відміну від групових соціальних сподівань, які часто називають потенційними вимогами соціальної групи до індивіда, а інколи - груповими експектаціями, є тісно пов’язаними із самосвідомістю особистості. „Особистісні сподівання, з одного боку, відбивають групові ознаки, орієнтуючи індивіда в тому, яким його вважають партнери з соціальної взаємодії, з другого – вони є проекцією самооцінки особистості, її рівня домагань, тобто невід’ємними структурними компонентами самосвідомості особистості [15,с.110]”.

Досліджуючи особистісну рефлексію в підлітковому віці, Н.Й.Гуткіна

звертає значну увагу на рефлексивні очікування. Під рефлексивними очікуваннями вона розуміє уявлення людини про те, що про неї думають люди, які складають коло її спілкування Авторка визначає механізм їх утворення, наголошує, що рефлексивні очікування можуть бути адекватними і неадекватними дійсності. [4,с.4-5].

Н.Й.Гуткіна здійснила обґрунтування рефлексивних очікувань з точки зору бажаності вчинку для інших людей. Наявність таких рефлексивних очікувань дає підстави стверджувати, що в основі їх утворення лежить не тільки особистісна рефлексія, але і рефлексія, умовно названа „міжособистісною”, тобто пов’язана з „проникненням в свідомість”, в духовний світ іншої людини [4,с.16”].

Особливої уваги заслуговує вивчення прояву активності рефлексивних очікувань і деяких чинників, що впливають на рівень їх адекватності. Не виявлено зв’язку між неадекватністю рефлексивних очікувань і неадекватними особистісними проявами, проте встановлено зв’язок між негативним емоційним ставленням до людини і неадекватністю рефлексивних очікувань стосовно цієї людини. Таким чином негативне емоційне переживання є одним із чинників неадекватності рефлексивних очікувань [4,с.22-23].

Прогнозуючи ставлення до себе з боку однолітків, суб’єкт, в першу чергу, орієнтується на своє ставлення до них, усвідомлено чи неусвідомлено очікуючи на симетричну перевагу. Це явище Я.Л.Коломінський визначає як „презумпцію взаємності” в сфері міжособистісних взаємин [7,с.361-362].

Учні старшого шкільного віку, прогнозуючи ставлення до себе з боку товаришів групи, перш за все орієнтуються на своє ставлення до них: вони в першу чергу чекають виборів від тих учнів, яких вибирають самі. У виборах 20% становлять безпідставні очікування, коли два респонденти чекають один від одного виборів, але одне одного не вибирають [7,с.363].

Навчально-комунікативні очікування в старших класах дослідила Н.В.Кузьменко. Під комунікативними експектаціями учня щодо вчителя вона

розуміє систему гіпотез, які має учень стосовно вчителя при виконанні ним рольової функції у навчальній взаємодії. Ці гіпотези включають певні ймовірні припущення, на основі яких учень прогнозує поведінку вчителя стосовно себе у навчальній діяльності. Комунікативні експектації мають загальний характер, так як будуються на базі інтегрального образу вчителя. Авторка зазначає, що такий образ вже є в уяві першокласника. Вона вказує на залежність його загальних експектацій від ціннісних орієнтацій сім'ї та найближчого оточення; системи виховання в сім'ї; взаємин дитини з вихователем; самооцінки дитини (майбутнього школяра); утворення загальної системи уявлень, понять про себе як про учня, про свою роль, про майбутнього вчителя як суб'єкта навчальної взаємодії. Але вона не розкриває психологічного, чи навіть, соціально-психологічного змісту цих залежностей [9,с.45-46].

Аналізуючи психологію спілкування О.О.Єршов зосереджує увагу на моделі трьохфазної динаміки спілкування як процесу. Поряд із ставленнями та соціально-психологічними настановленнями важливе місце займають соціально-психологічні очікування. Під соціально-психологічними очікуваннями автор розуміє підготовку готовності до спілкування, яка містить в собі процеси актуалізації минулого досвіду спілкування, мисленнєве програвання ролей в уявних ситуаціях спілкування у формах ідентифікації, проєкції, емпатії і різних формах впливу людей одне на одного (навіювання, переконання, груповий тиск) [6,с.220-221].

Під час встановлення та збереження взаєморозуміння Е.Н.Лінчевський відводить очікуванням провідну роль. Очікування тісно пов'язані з діями людини. Чіткі очікування здатні автоматично приводити в дію відповідні шаблони поведінки. Очікування – явища надзвичайно динамічні, але не тільки вони впливають на дії суб'єкта. Діяльність, яку виконує людина, також впливає на реалізацію очікувань, так як завдяки відповідним діям ймовірність одних варіантів буде підвищуватися, а інших – знижуватися. Внаслідок цього нерідко одні очікування відмирають, а інші – із зародків

втілюються в життя.

Е.Н.Лінчевський вважає, що для розуміння іншої людини недостатнім є результат узгодження позицій в спілкуванні, а особлива увага і належний рівень комунікативної компетентності потребує узгодження прогнозів, тобто очікувань, експектацій [10,с.25-28].

Глибиннопсихологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально-психологічного навчання здійснила О.А.Коновалова [8]. Розкриваючи загальнопсихологічний аспект експектацій, авторка розглядає антиципацію як багаторівневий процес, що включає такі ієрархічні рівні: субсенсорний, сенсомоторний, перцептивний, уявний та мовномисленневий. До експектацій належать ті рівні антиципування, які дають змогу суб'єкту спілкування адекватно розуміти та прогнозувати як поведінку партнера, так і свою власну, виходячи за межі соціально-перцептивного змісту ситуації.

Авторка зосереджує увагу на експектаціях, що передбачають ставлення до самого себе та саморефлексію. Ці самоекспектації – аналіз очікувань суб'єкта стосовно зворотнього зв'язку, який іде від інших людей. На думку дослідниці, експектації, що визначають ставлення до самого себе, можуть бути усвідомлені лише за умови розвитку саморефлексії, використання аутопсиходіагностики та глибинної психокорекції.

Словник з соціальної педагогіки [14] визначає самоочікування як внутрішні настановлення в самооцінці своїх можливостей і самопроявів, які визначають дії, вчинки, ставлення людини.

М.Й.Боришевський розглядає соціально-психологічні очікування як один із важливих компонентів національної самосвідомості у контексті громадянського становлення особистості [3]. „Останні, на його думку, - це передбачення людиною того, як її оцінюють інші люди. Соціально-психологічні очікування включають, по-перше, усвідомлення людиною того, якої поведінки від неї очікують інші, перш за все значущі для неї люди, тобто ті, з думкою яких вона рахується ; по-друге, усвідомлення людиною можливих реакцій оточуючих (знову-ж-таки і передусім важливих, значущих

інших) на її поведінку і, нарешті, по-третє, усвідомлення людиною тих вимог, котрі пред'являють до неї оточуючі [3,с.8-9]”.

Далі автор зазначає, що соціально-психологічні очікування здатні здійснювати функцію своєрідного посередника між свідомістю та соціальним оточенням, тобто функцію зв'язку між „Я” та „не-Я” особистості.

У контексті національної самосвідомості оцінки оточуючих, в змісті очікувань, можуть стосуватися міри наявності в людини певних національних цінностей та її очікуваної поведінки. У соціально-психологічних очікуваннях виражене також уявлення людини про те, як оцінюють її національні характеристики представники інших етносів, національностей [3,с.15].

Здійснивши теоретичне вивчення проблеми соціально-психологічних очікувань маємо підстави стверджувати, що наукові джерела не дають ґрунтовних теоретичних відомостей про соціально-психологічний зміст цього феномену. На наш погляд, соціально-психологічні очікування потребують скрупульозного вивчення в контексті самосвідомості особистості, у взаємозв'язку з такими компонентами: самооцінка, домагання, особистісна рефлексія, настановлення, ціннісні орієнтації та ін. Не менш важливим є вивчення цього феномену в міжособистісній взаємодії малої навчальної групи, звичайно у взаємозв'язку з такими феноменами: групові цінності, норми, соціальна роль, рефлексія та настановлення, увага на що буде звернута в наступних наукових пошуках.

Теоретичний вивчення дає підстави для такого визначення категорії соціально-психологічних очікувань. **Соціально-психологічні очікування** – суб'єктивні уявлення, орієнтації кожного члена міжособистісної взаємодії, які поєднують низку оцінок, самооцінок, соціальних настановлень, домагань, елементів знань, стереотипів поведінки, переконань, намірів, прагнень, що їх приймають і поділяють члени малої групи стосовно передбачуваних подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1978. – 312с.
2. Боришевський М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: 19.00.07. – 1990. – 77с.
3. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. – К.: СКО „Беркут”, 2000. – 63с.
4. Гуткина Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07/ НДИ общ. и пед. психол. – М., 1983. – 24с.
5. Долинский Г.Д. Исследование социально-педагогических особенностей ролевых ожиданий / на примере деятельности руководителя школы/: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / ЛГУ. 1974. – 22с.
6. Ершов А.А. К исследованию потребности человека в общении // Проблемы формирования социогенных потребностей. Матер. I Всесоюз. конф. – Тбилиси., 1974. – С.220 – 225.
7. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): Учеб. пособие. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.
8. Коновалова О.А. Глибиннопсихологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально-психологічного навчання: Авторефер. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 – К., 2002. – 225с.
9. Кузьменко Н.В. Навчально-комунікативні очікування старшокласників // Українська психологія: сучасний потенціал. Матер. IV Костюківських читань. – В 3-х томах. – Т. II. – К.: ДОК – К, 1996. – С.45 – 51.
10. Линчевский Э.Н. Психологические аспекты взаимопонимания. – М.: Знание, 1990. – 112с.
11. Новий тлумачний словник української мови / Уклад. В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконті, 1999. – 910с.; 910с.; 927с.; 941с.
12. Психология личности: словарь-справочник / Под. общ. ред. П.П.Горностая и Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320с.
13. Ручка А.А. Социальные ценности и нормы. – К.: Научная думка, 1976. – 152с.
14. Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. /Авт. – сост. Л.В.Мардахаев. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 368с.
15. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія. Вип. 15. Респ. наук.-метод. зб. – К.: Радянська школа, 1976. – 148с.
16. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 1983. – 840с.
17. Філософський словник / За ред. акад. Шинкарука В.І. – К.: 2-е вид. Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
18. Хьюсман Р., Хэтфилд Дж. Фактор справедливости. – М.: Знание, 1991. – 96с.
19. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.
20. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. – Engl. C1. (NJ): Prentice-Hall, 1986. – 617p.
21. Mead G.H. Mind, self, and society. From the standpoint of a social behaviorist. – Chic.: Univ. Press, 1946. – 401p.
22. Parsons T. The Structure of Social Action. N.Y., 1937
23. Rotter J.B. Social leaning and clinical psychology. – Engl. C/. (NJ): Prentice-Hall, 1954.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено теоретичне дослідження проблеми соціально-психологічних очікувань в зарубіжній і вітчизняній науковій теорії та практиці. Розглянуто поняття, природу, становлення та виокремлено періоди активного розвитку проблеми соціально-психологічних очікувань. На базі теоретичного вивчення має місце спроба власного визначення категорії соціально-психологічних очікувань.